

Namesto svobode in demokracije pol stoletja totalitarizma

Pogovor z dr. Milkom Mikolo

Naš sogovornik zgodovinar dr. Milko Mikola velja za daleč največjega poznavalca povojne represije komunističnega režima v Sloveniji in v veliko veselje nam je, da je kljub mnogim obveznostim privolil v sodelovanje z našo revijo. Rodil se je 15. aprila 1946 v Šentjurju pri Celju. Po opravljeni maturi se je leta 1966 vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je študiral zgodovino in sociologijo. Nekaj časa je deloval kot profesor, leta 1982 pa se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu Celje. Ob nastopu te službe se je začel ukvarjati tudi z znanstvenim raziskovanjem povojnega obdobja. Leta 1986 se je vpisal na podiplomski študij iz novejšje slovenske zgodovine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, ki ga je zaključil leta 1989. Leta 2000 si je z zagovorom doktorske disertacije o povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji pridobil naziv doktorja znanosti, leta 2003 pa še naziv arhivskega svetnika.

Na tematiko povojnega komunističnega režima je napisal in izdal več razprav in študij, med drugim: Sodni procesi na Celjskem, 1944-1951, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943-1952, Delo kot kazen, Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945-1951. Na isto temo je zbral in izdal tudi arhivsko gradivo z naslovom Religija, Cerkev in šola v dokumentih občinskih komitejev ZKS. Na povabilo pisatelja Draga Jančarja je leta 1998 sodeloval pri pripravi razstave Temna stran meseca in pri izdaji zbornika z istim naslovom. Med mnogimi drugimi odgovornostmi je tudi član več državnih komisij. Oktobra 2004 je Arhivsko društvo Slovenije dr. Milku Mikoli podelilo Aškerčevo priznanje za objave in za popularizacijo arhivskega gradiva.

Spoštovani gospod dr. Milko Mikola, povejte nam, prosim, za začetek, ali nam šestdeseta obletnica konca druge svetovne vojne prinaša več razlogov za praznovanje ali za žalovanje?

Ob šestdesetletnici konca druge svetovne vojne imamo Slovenci vsekakor veliko razlogov tako za praznovanje kot, žal, tudi za žalovanje. Razlog za praznovanje te obletnice vidim predvsem v tem, ker je konec druge svetovne vojne prinesel poraz nacifašizma, ki je pomenil največjo grožnjo za obstoj slovenskega naroda v vsej njegovi zgodovini. Žal pa

je slovenski narod s koncem vojne namesto svobode in demokracije dobil totalitarno boljševiško oblast, ki se po metodah svojega vladanja ni bistveno razlikovala od prejšnje fašistične oziroma nacistične okupacijske oblasti. Medtem ko je konec druge svetovne vojne za večino evropskih narodov pomenil začetek svobode in demokracije, je za slovenski narod pomenil začetek skoraj pol stoletja obdobja totalitarizma. To pa je tisto, zaradi česar se šestdesetletnici konca druge svetovne vojne Slovenci spominjamo tudi z grenkobo

in kar nam ne dopušča, da bi okroglo obletnico tega dogodka lahko praznovali veselo in sproščeno, kot jo praznuje večina drugih evropskih narodov.

Kako bi vi, glede na vaše strokovno delo, definirali čas totalitarizma, kaj so njegovi konstitutivni elementi?

Totalitarni sistem, ki je bil v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji vzpostavljen leta 1945 in je obstajal vse do leta 1990, je imel vse tiste osnovne konstitutivne elemente, ki so značilni za vse totalitarne režime boljševiškega tipa. Če navedemo samo nekatere najbolj bistvene, so to:

- a) obstoj enopartijskega sistema, v katerem je bila komunistična partija edini nosilec vse oblasti;
- b) odprava delitve oblasti na tri samostojne veje, kar je imelo za posledico tudi odpravo neodvisnosti sodstva in s tem uveljavitev popolnega brezpravja;
- c) gojenje kulta osebnosti;
- d) obstoj tajne politične policije (OZNA, UDBA);
- e) teptanje osnovnih človekovih pravic in svoboščin.

Kaj pravite na trditev, da so povojna leta prinesla več nasilja kot vojna sama?

S to trditvijo bi se lahko skoraj povsem strinjal. Toliko in tako strašnega nasilja, kot ga je komunistična oblast v Sloveniji izvedla nad pripadniki lastnega naroda v prvih povojnih letih, niso zakrivali niti okupatorji v času vojne, čeprav so tudi ti nad Slovenci izvajali strahovit teror.

Na katera obdobja bi lahko razdelili povojno strahovlado slovenskih komunistov?

Kot sem že povedal, je celotno obdobje vladavine komunističnega režima v Sloveniji predstavljalo obdobje totalitarizma, ne glede na to ali so komunisti svoj režim poimenovali "ljudska demokracija" ali pa "samoupravna

demokracija". Je pa treba upoštevati, da ta totalitarizem ni bil ves čas enako trd in nasilen. Do svojih dejanskih in domnevnih nasprotnikov je bil komunistični režim v Sloveniji najbolj nasilen v obdobju 1945-1951, ko ga zaradi nekaterih oblik nasilja, ki jih je tedaj izvajal, lahko povsem upravičeno označimo za zločinskega. V tem obdobju se v Sloveniji niso vršili samo množični izvensodni poboji, ampak so takrat pri nas obstajala tudi koncentracijska in delovna taborišča, množično so se izvajale nasilne razlastitve premoženja (zaplombe, nacionalizacije, agrarna reforma), množično so tudi izvajali politične in zrežirane sodne procese proti t.i. narodnim in razrednim sovražnikom. Obdobje najhujšega nasilja in partijske strahovlade se je zaključilo šele v začetku petdesetih let, ko je v Sloveniji tako kot v vsej Jugoslaviji prišlo do opustitve nekaterih najhujših oblik represije. Vendar pri tem velja poudariti, da se to ni zgodilo, ker bi jugoslovanski komunisti sami spoznali, da je njihovo nasilje nekaj slabega in ker bi sprejeli vrednote zahodne demokracije. V popuščanje pri izvajanju represije so bili prisiljeni predvsem iz razloga, ker je Jugoslavija v začetku petdesetih let od ZDA in drugih evropskih držav začela dobivati materialno in vojaško pomoč, ki jo je potrebovala, ker ji je po sporu s Stalinom grozila gospodarska blokada in vojaška intervencija Sovjetske zveze in drugih članic Informbiroja. Zahod je svojo pomoč Jugoslaviji pogojeval z odpravo najhujših kršitev človekovih pravic in svoboščin. Ker je to pomoč Jugoslavija prejela vse do osemdesetih let, je njenemu komunističnemu režimu to omogočalo, da je svojim državljanom nudil višji standard, kot so ga imele ostale komunistične države v Evropi. S tem tudi ni bilo več potrebe po izvajanju hujših represivnih ukrepov. Vendar pa je jugoslovanski komunistični režim do konca ohranil svoj totalitarni značaj in bi v primeru, če bi ocenil, da so ogrožene "pridobitve revolucije", uporabil

prav iste mehanizme nasilja, kot jih je uporabil takoj po vojni. To se je tudi nazorno pokazalo v osemdesetih letih na Kosovu, ko je jugoslovanska komunistična oblast tamkajšnje dogodke označila za kontrarevolucijo in oklicala izredne razmere, nad demonstrante pa poslala tanke, predvideno pa je bilo tudi ustanavljanje koncentracijskih taborišč.

Veliko se ukvarjate s položajem Cerkve in šolstva pod komunistično vladavino. Zakaj je bila religija partiji tako v napoto?

S proučevanjem položaja Cerkve in šolstva v času komunistične vladavine se sam nisem posebej ukvarjal. Res pa je, da sem leta 2003 izdal dve knjigi faksimilov dokumentov občinskih komitejev ZKS, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje in ki se nanašajo na odnos ZKS do religije, Cerkve in šole. Da je komunistična oblast v Sloveniji od vsega začetka zavzela sovražen odnos do religije, je povsem razumljivo, saj si je kot totalitarna oblast hotela v celoti tudi duhovno podrediti tako posameznika kot celotno družbo. To pa je pomenilo, da je vsakemu posamezniku in celotni družbi hotela vsiliti tudi marksistični pogled na svet, na katerem je temeljila njena ideologija, kar je nujno vodilo v skrajno nestrpnost in netoleranco do vsakega drugačnega pogleda na svet, predvsem pa do religije.

Z absolutno ideologizirano šolo so v precep vzeli mladino ...

Komunistična oblast se je dobro zavedala, da je v veliki večini odraslih Slovencev vera pregloboko zakoreninjena, da bi pri njih smela računati na kakšen večji uspeh v svojih prizadevanjih, da bi jo izkoreninila, zato je vse svoje upe polagala v mladino. Njo je hotela na vsak način iztrgati vplivu Cerkve, pa tudi staršev, in jo vzgojiti v materialističnem svetovnem nazoru. To nalogo bi morala opraviti predvsem šola. Ohranjeni partijski dokumenti nam nazorno pričajo, kakšne metode so ko-

munisti pri tem uporabljali. Vera se v šoli, razen v slabšalnem pomenu, sploh ni smela omenjati. Verujoče učitelje in profesorje so imeli pod stalnim nadzorom in jih šikanirali, redno pa so ugotavljali, kolikšno število učencev in dijakov obiskuje verouk. Zadnji poskus, da bi mladim vsilili marksistični pogled na svet, je komunistična oblast izvedla v sedemdesetih letih, ko je v srednjih šolah uvedla pouk predmeta samoupravljanje s temelji marksizma.

Večkrat je slišati, da poveljni izvensodni poboji niso nobena posebnost Slovenije in da so se dogajali tudi v zahodnoevropskih državah

Zlasti nekateri politiki komunistične provenience, pa tudi nekateri drugi, ki bi radi zakrili zločinsko povojnih množičnih izvensodnih pobojev v Sloveniji, pogosto navajajo, da ti poboji niso bili nobena posebnost Slovenije, ker da so se množično izvajali tudi drugje v Evropi. Ta trditev pa je samo deloma resnična in pomeni zavestno potvarjanje dejstev. Do izvensodnih pobojev je sicer dejansko takoj po končani vojni prišlo tudi v nekaterih zahodnoevropskih državah, največ v Franciji in v Italiji, vendar je določena razlika med poboji, ki so se zgodili v naštetih državah, in poboji, ki so se zgodili v Sloveniji. Prva velika razlika je že v tem, da izvensodni poboji v zahodnoevropskih državah še zdaleč niso bili tako množični, kot so bili v Sloveniji. Tako je bilo npr. Franciji med vojno in po njej izvršenih dobrih 10.000 izvensodnih usmrtilcev, medtem ko jih je bilo v Sloveniji samo po vojni izvršenih preko 13.000. Ob tem pa je treba upoštevati, da je Francija takrat štela 42.000.000 prebivalcev, Slovenija pa samo slab milijon in pol. Druga velika razlika pa je v tem, da v zahodnoevropskih državah izvensodnih pobojev ni izvajala oblast (država), ampak so jih na svojo roko samovoljno izvajali predvsem pripadniki komunističnega odporniškega gibanja, pri nas pa jih je

izvajala (komunistična) oblast s svojim represivnim aparatom, kot sta bila OZNA in KNOJ. Torej je pri teh izvensodnih pobojih v Sloveniji šlo za najhujšo obliko državnega terorizma. Danes tudi ZZB NOV priznava, da so bili ti poboji zločin.

Letos smo še posebej priče poplavi različnih radijskih in televizijskih oddaj, ki so tematsko vezane na obletnico. Kot strokovnjak za totalitarno obdobje gotovo ne morete biti ravnodušni ob različnih gostih, ki z veliko naklonjenostjo govorijo o zločinskem sistemu in njihovih nosilcih (npr. J. Broz). Kronska dokazovanje teh zgovornikov je npr. dejstvo, da nas je socializem šolal in da smo gradili hiše ...

Kljub temu da ne bi smelo več biti dvoma o tem, da je bil nekdanji komunistični režim v Sloveniji totalitaren, v prvih povojnih letih pa celo zločinski, smo priče poskusov posameznikov, med njimi celo nekaterih zgodovinarjev, da bi ga prikazali v kar najlepši luči. To so predvsem tisti apologeti propadlega komunističnega sistema, ki so v njem uživali vse privilegije in se zato nikakor ne morejo sprijazniti s tem, da je ta sistem pristal na smetišču zgodovine. Nekdanji komunistični sistem skušajo prikazati predvsem kot humanega in socialno pravičnega. Med drugim navajajo, da naj bi vsakomur zagotovil, da se je lahko šolal in da si je zgradil hišo. Tudi če bi to bilo res, se je treba vprašati, ali v demokratičnih državah, kjer niso bili na oblasti komunisti, mladi niso imeli možnosti šolanja in so ostajali nepismeni, in ali v teh državah niso gradili stanovanj in so ljudje prebivali v brlogih? Pa tudi sicer režim, ki svojim državljanom omogoča šolanje in gradnjo hiš, zato še ni nujno demokratičen. V zadnjem času smo tudi priče ponovnega oživljanja kulta Josipa Broza Tita. Da ima ta komunistični diktator v Sloveniji še mnogo občudovalcev, je zelo nazorno pokazal izid ankete, ki jo je nedavno tega izvedla POP TV v oddaji Preverjeno, v kateri

so udeleženci razpravljali o obnovi napisa Naš Tito na Sabotinu. Med tistimi, ki je v omejeni oddaji odkrito izrazil svoje občudovanje J. B. Tita, je bil tudi priznani zgodovinar prof. dr. Jože Pirjevec, kar me še posebej čudi. Kot dobremu poznavalcu jugoslovanske povojne zgodovine mu gotovo ni neznano, da je bil J. B. Tito diktator, ki je bil že po svoji funkciji odgovoren za vse zločine, ki so se v Jugoslaviji zgodili v času njegove vladavine. Samo on, ki je v svoji osebi združeval funkcijo vodje Partije, vrhovnega komandanta JA in predsednika Vlade DFJ, je maja 1945 lahko izdal povelje za izvedbo množičnih izvensodnih pobojev. Občudovanje takšnega človeka je za vsakega demokratično usmerjenega posameznika nekaj nesprejemljivega.

Pravzaprav tudi mnogi zgodovinarji, ki se ne morejo otresti uslužnostne drže do nekdanjih naročnikov prilagojene zgodovine, poudarjajo povojni napredek, uvedbo volilne pravice ženskam, socialno varnost itd.

Da je Slovenija v povojnem obdobju doživljala določen napredek v svojem razvoju, nedvomno drži, vendar pa je bil ta napredek zelo relativen, če ga primerjamo z napredkom, ki so ga v istem obdobju doživljale demokratične evropske države, kot npr. Avstrija in Italija. V primerjavi z njimi je Slovenija namreč v svojem razvoju začela po vojni močno zaostajati, kar se je najbolj odražalo v družbenem standardu. Predvsem zaradi revolucionarnih ukrepov komunistične oblasti na področju gospodarstva (zaplembe in nacionalizacije podjetij, izvajanje kolektivizacije v kmetijstvu itd.) je družbeni standard v Sloveniji po vojni tako padel, da je bil še v petdesetih letih precej nižji od tistega, ki ga je Slovenija dosegla že pred vojno. Ko je aprila 1951 Svet za blagovni promet LRS izdelal študijo o primerjavi standarda družin s štirimi otroki v letu 1939 in v letu 1951, je ta študija pokazala, da je ta standard leta 1951 v vseh po-

gledih močno zaostajal za standardom leta 1939. Najbolj je bil viden padec standarda v prehrani. Tako je npr. družina, kjer je bil zaposlen samo mož, leta 1939 z njegovo plačo lahko pokrila 97,5 % potreb po kalorijah, leta 1951 pa le še 73,5 %. Konec petdesetih in v šestdesetih letih se je družbeni standard sicer začel dvigati, vendar je še vedno čedalje bolj zaostajal za standardom nekaterih evropskih držav, s katerimi se je Slovenija pred vojno lahko primerjala. Če je plača slovenskega delavca pred vojno znašala okrog 80 % plače avstrijskega delavca, je po vojni znašala samo še slabih 40 %.

Glede volilne pravice, ki so jo po vojni dobile tudi ženske, je treba reči, da to zanje dejansko ni bila nobena pridobitev. To bi bila,

če bi bile volitve svobodne in bi imele možnost svobodne izbire kandidatov različnih političnih opcij. Ker pa so volitve v času komunizma dejansko pomenile samo potrjevanje od Partije izbranih kandidatov, so predstavljale navadno politično farso. Dejansko smo splošno in enako volilno pravico tako ženske kot moški dobili šele aprila 1990, ko so bile izvedene prve poveljne svobodne in demokratične volitve.

Vseeno je vtis, da se v zadnjem času nekaj premika. Nas bodo prihodnji časi pripeljali bližje k resnici?

Prepričan sem, da bodo.

Pogovarjal se je Lenart Rihtar